

Zapożyczenia czy przełączanie kodów? Analiza integracji morfo-syntaktycznej litewskich i rosyjskich rzeczowników w powieści Bartosza Połońskiego „Robczik”

Irena Masojć

Vytautas Magnus University, Litwa
E-mail: irena.masojc@vdu.lt
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7492-946X>

Abstrakt. Jednym z najczęściej dyskutowanych zagadnień w badaniu kontaktów językowych jest problem rozróżnienia zapożyczeń od skutków przełączania kodów, szczególnie trudny do rozstrzygnięcia, gdy analiza dotyczy oddziaływania języków blisko spokrewnionych. Celem tego artykułu jest ukazanie sposobów integracji litewskich i rosyjskich rzeczowników do mowy polskiej w nieformalnej komunikacji na Litwie oraz próba odpowiedzi na pytanie, czy na podstawie stopnia ich adaptacji morfo-syntaktycznej można wyznaczyć granicę między zapożyczeniami a przełączaniem kodu. Podstawą materiałową do tych rozważań jest język powieści Bartosza Połońskiego *Robczik*, której autor dość wiernie odtworzył polski slang młodzieżowy z przełomu XX i XXI wieku. Przeprowadzona analiza świadczy, że w przypadku języków bliskich typologicznie i genetycznie obce elementy leksykalne są włączane do składniowego toku wypowiedzi za pomocą kilku sposobów. Jednakże integracja morfo-syntaktyczna litewskich i rosyjskich wyrazów nie jest wystarczającym kryterium, aby odróżnić zjawisko zapożyczeń od przełączania kodu. Bardziej istotne mogą być inne kryteria, np. fonologiczne, które może być zastosowane jedynie w analizie materiału języka mówionego.

Słowa kluczowe: slang polski na Litwie, Bartosz Połoński, zapożyczenia, przełączanie kodu, integracja morfologiczna, integracja syntaktyczna.

Borrowings or Code-Switching? Analysis of Ways of Morphosyntactic Integration of Lithuanian and Russian Nouns in the Novel “Robczik” by Bartosz Połoński

Abstract. One of the most debated issues in the research on linguistic interactions includes the problem of differentiating between borrowings and effects of code-switching, which is solved in a particularly complex way by studying the interaction of closely related languages. The aim of the article is to reveal various ways of integrating Lithuanian and Russian nouns used in informal communication in the Polish language in Lithuania and to make attempts to answer the question of whether the degree of morphosyntactic adaptation can be used to determine the boundary between the borrowings and effects of code-switching. The study is based on the linguistic material of the novel *Robczik* by Bartosz Połoński, in which the author fairly accurately reconstructed the slang of young people at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries. The analysis shows that in the case of typologically and

Received: 12.04.2023. Accepted: 27.05.2023

Copyright © 2023 Irena Masojć. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

genetically similar languages, foreign lexical items are incorporated into the syntactic structure of the language in several ways. However, the morphosyntactic integration of Lithuanian and Russian words is not a sufficient criterion to distinguish the phenomenon of borrowing from that of code-switching. Other criteria, such as phonological ones, which can only be applied to spoken linguistic material, may be of utmost importance.

Keywords: Polish slang in Lithuania, Bartosz Połoński, borrowings, code-switching, morphological integration, syntactic integration.

Skoliniai ar kodų kaita? Lietuvių ir rusų daiktavardžių morfosintaksinės integracijos būdų Bartoszo Połońskiego romane „Robczik“ analizė

Santrauka. Vienas iš labiausiai diskutuotinų kalbinių kontaktų tyrimo klausimų yra skolinių ir kodų kaitos padarinių atskyrimo problema, sprendžiama ypač sudėtingai nagrinėjant artimai giminingų kalbų sąveiką. Šio straipsnio tikslas – atskleisti įvairius lietuvių ir rusų daiktavardžių integravimo būdus, naudojamus neformalioje komunikacijoje lenkų kalba Lietuvoje, ir pabandyti atsakyti į klausimą, ar remiantis jų morfosintaksinės adaptacijos laipsniu galima nustatyti ribą tarp skolinių ir kodų kaitos padarinių. Tyrimas remiasi Bartoszo Połońskiego romano *Robczik* kalbine medžiaga, jo autorius gana tiksliai rekonstravo XX amžiaus pabaigos ir XXI amžiaus pradžios jaunimo slengą. Atlikta analizė leidžia teigti, kad tipologiniu ir genetiniu atžvilgiu artimų kalbų svetimi leksiniai elementai į sintaksinę kalbos struktūrą yra įtraukiami pasinaudojant keliais būdais. Tačiau morfosintaksinės svetimų žodžių integracijos kriterijaus nepakanka skolinimosi ir kodų kaitos reiškiniams atskirti. Labai svarbūs gali būti kiti kriterijai, pvz., fonologinis, kurį galima pritaikyti tik nagrinėjant sakininę kalbinę medžiagą.

Esminiai žodžiai: lenkų slengas Lietuvoje, Bartosz Połoński, skoliniai, kodų kaita, morfologinė integracija, sintaksinė integracija.

(1) Uwagi wstępne

W badaniach kontaktów językowych przez wiele lat dominowało strukturalistyczne podejście do problemów związanych z dwujęzycznością. Dwujęzyczność postrzegano przez pryzmat monojęzyczności, w mowie osoby dwujęzycznej wyraźnie rozgraniczono dwa języki. Przeskoki kodowe i mieszanie języków traktowano jako pewne dewiacje, odchylenia od normy podstawowego języka i opisywano jako interferencje. Na przełomie XX i XXI w. pojawiło się sporo prac, w których zaczęto rewidować te poglądy. Peter Auer [2007, 320] uważa, że w mowie osoby dwujęzycznej zaciera się nie tylko granica między językami A i B, lecz również między *langue* a *parole*, systemem a jego użyciem, wiedzą (kompetencją) a wykonaniem. Ostatnio w pracach językoznawczych, zwłaszcza o ukierunkowaniu edukacyjnym, coraz większą popularność zdobywa termin *translanguaging*, oznaczający stosowanie w środowisku dwujęzycznym praktyk komunikacyjnych opartych na wykorzystywaniu środków różnych języków [zob. Baker, Wright 2017, 280]. Problem dwujęzyczności zatem nadal jest otwarty i stanowi wielkie wyzwanie dla lingwistów.

Przełączanie kodów jest zjawiskiem bardzo złożonym, ponieważ pod tym ogólnym pojęciem kryje się cały szereg zjawisk, a do ich klasyfikacji stosuje się różne kryteria strukturalne (np. wyznaczanie składniowych granic

zmiany kodu, określanie stopnia adaptacji elementów innojęzycznych) oraz pragmatyczne, w których istotne znaczenie przypisuje się świadomości użytkowników o kompetencji wielojęzycznej. Stosując jednocześnie oba kryteria, P. Auer [1999] wyróżnia na skali kontaktów językowych cztery typy zjawisk: alternacyjną zmianę kodu, wtrącane przełączanie kodu, mieszanie języków i zlanie się języków.

Najbardziej rozpoznawalnym zjawiskiem jest alternacyjna *zmiana kodu* (ang. *alternational code-switching*): zmiana języka w komunikacji jest dokonywana świadomie i uzależniona od różnych elementów kontekstu (np. interlokutora, sytuacji, tematu).

Wtrącane przełączanie kodu (ang. *insertional switching*) to świadome wprowadzanie do wypowiedzi w jednym języku elementów leksykalnych (wyrazów, połączeń wyrazowych) innego języka w określonych celach pragmatycznych. W tym przypadku jednostki innojęzyczne zwykle są wyróżniane prozodycznie, metajęzykowo lub graficznie. W odróżnieniu od tego zjawiska *mieszanie języków* (ang. *code-mixing*) polega na niekontrolowanym posługiwaniu się elementami leksykalnymi różnych języków, które stają się swoistym stylem komunikacji nieformalnej w środowiskach dwu- lub wielojęzycznych¹. Ostatnim wyróżnionym w typologii P. Auera skutkiem długotrwałych kontaktów językowych jest *zlanie się języków* (ang. *fixed lects*), które jest konsekwencją mieszania kodów, dostrzegalną na głębszym poziomie gramatycznym. Elementy innojęzyczne wtapiają się do struktur morfo-syntaktycznych języka podstawowego, ich formy stabilizują się w użyciu i z czasem stają się systemowe. Badacz zaznacza, że w każdej społeczności dwujęzycznej utrwała się określony zwyczaj językowy, który może reprezentować dowolny punkt opisanego kontinuum [ibid., 330].

Inną trudną w badaniu komunikacji użytkowników dwujęzycznych kwestią jest ustalenie wyraźnej granicy między przełączaniem kodu a zapożyczeniem, które wymaga uwzględnienia szeregu kryteriów. Yaron Matras [2009, 110] poza najczęściej wymienianym w literaturze przedmiotu kryterium — integracją strukturalną — wyróżnia jeszcze sześć innych, np. stopień regularności, typ słownictwa (podstawowe/gramatyczne, leksykalne/paraleksykalne), nacechowanie stylistyczne itd., których uwzględnienie decyduje o umieszczeniu leksemów przejętych z innego języka na płynnej skali: przełączanie kodu ↔ zapożyczenie [ibid., 113]. Między prototypowym zapożyczeniem zatem a przełączaniem kodu mieści się szereg zjawisk przejściowych. Dynamiczność procesów językowych na pograniczach kulturowych sprawia, że ma tu miejsce proces stałej konwergencji (integracji) języków, której produkty — konwergency — należy odróżniać od zapożyczeń [zob. Smułkowa 2010, 107].

¹ Ponieważ w rzeczywistości rozróżnienie tych zjawisk jest bardzo trudne, wielu badaczy używa terminów *codeswitching* i *codemixing* wymiennie [por. Matras 2009, 101].

Integracja strukturalna jednostek leksykalnych jednego języka w strukturę gramatyczno-składniową drugiego języka w dużym stopniu zależy od przynależności typologicznej kontaktujących ze sobą języków. Jej mechanizmy mogą być bardzo różne, a granica między jednostkami zaadaptowanymi i niezaadaptowanymi może być dość rozmyta. Badając dwujęzyczność rosyjsko-estońską w Estonii, Anastassia Zabrodskaja i Anna Verschik [2015] wyróżniają osiem sposobów włączania estońskich rzeczowników do struktury składniowej wypowiedzi w języku rosyjskim. Badaczki zwracają uwagę, że podobieństwo typologiczne języków sprzyja integracji składniowej.

Znacznie bardziej skomplikowany jest opis skutków oddziaływania na siebie języków blisko spokrewnionych. Pieter Muysken [2000, 5], analizując języki holenderski i flamandzki, oprócz wtrącania elementów leksykalnych (ang. *insertional*) oraz przechodzenia z jednego języka na inny (ang. *alternational*) wyróżnia jeszcze zjawisko kongruentnej leksykalizacji (ang. *congruent lexicalization*), gdy rozgraniczenie kodów jest niemożliwe, ponieważ mamy do czynienia z homogenicznymi leksemami i morfemami. Do tych samych wniosków dochodzą Swetlana Tesch i Gerhard Hentchel [2009, 209–210], charakteryzujący *trasionkę* — kod powstały w wyniku mieszania języka rosyjskiego i białoruskiego. Wyróżniają oni dwa poziomy adaptacji: poziom morfonologiczno-głębinowy (reprezentowany przez leksemy, morfemy, struktury składniowe) oraz poziom fonetyczno-fonologiczny. Ich zdaniem w kontakcie języków blisko spokrewnionych należy uwzględniać trzy możliwe relacje między jednostkami leksykalnymi należącymi do dwu różnych języków: 1) identyczność zarówno na poziomie głębokim — morfonologicznym, jak i fonetyczno-fonologicznym; 2) identyczność tylko na poziomie głębokim, podczas gdy fonetyczno-fonologiczna forma jest inna; 3) różnice na obydwu poziomach. Pierwszy przypadek jest zbieżny z pojęciem kongruentnej leksykalizacji.

Mimo że analiza praktyk komunikacyjnych wielojęzycznych Polaków litewskich, posługujących się nie tylko swoim językiem ojczystym (polskim) i państwowym (litewskim), lecz również rosyjskim mogłaby znacznie wzbogacić dyskurs naukowy dotyczący przełączania kodów, ten aspekt badawczy rzadko był brany pod uwagę. W większości dotychczasowych prac posługiwano się metodologią wypracowaną do badań języka polonijnego poza granicami kraju. Zgodnie ze stosowaną w niej terminologią wszystkie zmiany w mowie polskiej będące wynikiem kontaktu językowego określano mianem interferencji, wtrącane obce elementy leksykalne w zależności od tego, czy zachowały postać języka oryginału, czy zostały w jakimś stopniu przyswojone, kwalifikowano jako *cytaty* lub *wyraży adaptowane* (fonetycznie, fleksyjnie lub słotwórczo). Pozostałe innowacje językowe, powstałe w wyniku oddziaływania języków traktowano jako różnego rodzaju kalki (słotwórcze,

składniowe, morfologiczne, semantyczne i strukturalne) lub polonijne formacje słowotwórcze i frazeologiczne [zob. Sękowska 2010, 42–50]. Podobne podejście stosowano w badaniach społeczności wielojęzycznych za wschodnią granicą Polski [por. Krasowska 2020, 127]. Dominowało ono również w pierwszych opracowaniach na temat języka młodzieży polskiego pochodzenia na Litwie na przełomie XX i XXI wieku, w których posługiwanie się rosyjskimi i litewskimi elementami leksykalnymi traktowano jako rezultat procesu interferencji językowej [por. Dawlewicz 2000; Geben 2003; Sokołowska 2004], a nie świadomego przełączania czy mieszania kodów.

Metodologię przełączania kodów w badaniu potocznej polszczyzny na Litwie po raz pierwszy zastosowała Brigitta Séguis. Analizowany przez nią materiał ujawnia różnice w sposobie włączania litewskich i rosyjskich elementów leksykalnych do struktury składniowej wypowiedzi oraz ich funkcji w komunikacji. Słownictwo litewskie, które zwykle nazywa określone realia społeczno-kulturowe, najczęściej jest adaptowane gramatycznie i fonetycznie, dlatego zdaniem badaczki wykazuje cechy właściwe zapożyczeniom. B. Séguis stwierdza, że wyrazy rosyjskie najczęściej nie ulegają adaptacji, lecz zachowują oryginalną postać fonetyczną i morfologiczną, co jest typowe dla przełączania kodu. W jej opinii pełnią one głównie funkcję stylistyczną, ponieważ nadają komunikacji po polsku nieformalny charakter [zob. Séguis 2016, 311–312].

Podsumowując stan badań nad polszczyzną kresową, Janusz Rieger [2019, 120–121] wytycza nowe kierunki badawcze, wśród których wymienia problem mieszania kodów. Ostrzega jednak przed trudnościami metodologicznymi, z którymi trzeba się zmierzyć, aby rozgraniczyć utrwalone zapożyczenia od sporadycznych przeskoków kodowych i aż rozwiązać problem potraktowania elementów wspólnych dwu językom spokrewnionym.

Celem tego artykułu jest ukazanie sposobów integracji litewskich i rosyjskich rzeczowników w nieformalnej komunikacji po polsku na Litwie oraz próba odpowiedzi na pytanie, czy na podstawie stopnia adaptacji gramatycznej wtrąconych elementów leksykalnych można wyznaczać granicę między zapożyczeniami a przełączaniem kodu.

(2) Materiał badawczy i metoda jego analizy

Powodem braku badań nad przełączaniem kodów jest trudność zdobycia materiału, reprezentującego autentyczny dyskurs nieformalny, w którym najczęściej i dochodzi do przeplatania różnych języków zrozumiałych dla członków grupy. Nagrane w środowisku młodzieżowym wywiady pokazują, że uczniowie chętnie dzielą się przemyśleniami na temat mieszania kodów, jednakże obecność badacza jako osoby z zewnątrz (i nagrywanie rozmowy) automatycznie powoduje, że swój język projektują na polszczyznę ogólną — ewi-

dentnie unikają wyrazów z innych języków, chociaż ich mowa w większym lub mniejszym stopniu zdradza typowe północnokresowe cechy fonetyczne, morfologiczne i składniowe [Masojć 2021, 127]. W tym artykule podstawą badań będzie materiał nieautentyczny, lecz naśladowujący język potoczny różnych polskich środowisk w Wilnie. Jest to udostępniony przez Bartosza Połońskiego² maszynopis jego powieści *Robczik*³. Powieść jest swoistym eksperymentem literackim zarówno pod względem społeczno-kulturowym, jak i lingwistycznym. Zamierzeniem autora było odtworzenie subkultury miejskiej (a w tym również jej języka) okresu transformacji ustrojowej na przełomie XX i XXI w. W tym celu autor powieści zastosował stylizację środowiskową. B. Połoński język swoich bohaterów nazywa “językiem ulicy” lub “gwarą wileńską”, w rzeczywistości jednak jest to zbiór bardzo zindywidualizowanych idiolektów (lub stylów mówienia), które autor dość trafnie wykorzystuje do charakterystyki bohaterów powieści należących do różnych środowisk (młodzież szkolna / harcerze / dealerzy narkotyków) i różnych generacji (młodzież / dorośli). Główni bohaterowie powieści reprezentują pokolenie, które dziś ma około 40 lat. B. Połoński stwierdza, że współczesna młodzież stosuje już inne środki ekspresji i jej język przestaje być dla niego zrozumiały⁴.

W stylizacji środowiskowej autor posługuje się: 1) charakterystycznymi dialektalnymi elementami leksykalnymi i gramatycznymi, np. analitycznymi formami czasu przeszłego (*my poszli*), synkretycznymi formami mianownika i biernika rzeczowników żeńskich zakończonych na *-a* (*woda pić trzeba*); 2) wyrazami pochodzącymi z języka litewskiego i rosyjskiego. Frekwencja wtrętów rosyjskich jest nieporównywalnie większa niż litewskich, np. w rozdziale 1. wśród 2380 wyrazów mamy tylko 17 elementów leksykalnych pochodzących z języka litewskiego (0,7%) i aż 200 wtrąceń rosyjskich (8,4%). Przewaga liczebna rusycyzmów przekłada się na ich różnorodność gramatyczną: jeżeli wśród leksemów litewskich mamy 16 rzeczowników i 1 przymiotnik, to rosyjskie wtrącenia reprezentują różne części mowy — 116 rzeczowników, 38 czasowników, 10 przymiotników, 7 przysłówków, 6 przyimków, 4 wykrzykniki, 11 zaimków, 14 markerów dyskursu⁵.

² Bartosz Połoński (ur. 1981) ukończył studia w zakresie multimedii w Akademii Sztuk Pięknych w Wilnie oraz intermedii w Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu. Pracuje jako programista, tworzy interaktywne filmy krótkometrażowe.

³ W latach 2003–2004 autor tworzył dialogi do filmów krótkometrażowych, następnie napisał kilka fragmentów prozy, które po jakimś czasie przerosły w powieść. Fragmenty powieści początkowo były zamieszczone na stronie internetowej www.robczik.lt. Po wielu latach Bartosz Połoński postanowił uzupełnić, zredagować i wydać je w postaci książkowej w polskim wydawnictwie „Części Proste”. Na podstawie tej powieści Teatr Polski w Wilnie wystawił sztukę pod tym samym tytułem (premiera – 10 maja 2023 r.).

⁴ Szerzej w audycji LRT „Polski meet” z dn. 8.04.2022. Dostęp: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000147536/polski-meet-robczik-i-powrot-do-lat-90-tych> (2022.08.29).

⁵ Markery dyskursu (ang. *discourse marker*) to leksemy służące do porządkowania wypowiedzi,

W tym artykule zostaną rozpatrzone tylko rzeczowniki użyte samodzielnie lub w wyrażeniach, bez omawiania form wyrazów je określających. W badaniach zostanie zastosowana metoda analizy morfo-syntaktycznej, w której zostanie uwzględniona zarówno budowa morfologiczna wtrąconych rzeczowników, jak też stopień ich zespolenia składniowego w zdaniu. Analizowane wyrazy w cytowanych przykładach zostaną wyróżnione prostym drukiem, morfemy gramatyczne zaś — pogrubieniem.

Za podstawę do wyróżnienia różnych typów integracji posłużyła typologia zastosowana przez A. Zabrodską i A. Vershik [2015] w badaniu dwujęzyczności rosyjsko-estońskiej. Typologicznie wszystkie trzy kontaktujące w komunikacji językowej Polaków litewskich kody — polski, litewski i rosyjski — są jeszcze bardziej zbliżone do siebie, ponieważ należą do północnej grupy języków indoeuropejskich. Polskie, rosyjskie i litewskie rzeczowniki mają te same kategorie gramatyczne (rodzaj, liczbę, przypadek), których uzgodnienie włącza rzeczowniki do toku składniowego wypowiedzi. Będące w kontakcie kody różni jednak to, że język polski i rosyjski są blisko spokrewnione, mają dużą liczbę genetycznie wspólnych morfemów leksykalnych i gramatycznych.

Analiza morfo-syntaktyczna wtrąconych rzeczowników

a. Litewskie leksemy

Większość litewskich rzeczowników stanowią leksemy nazywające realia społeczno-kulturowe, trafia się jednak także słownictwo abstrakcyjne oraz potoczne. W zapisie wyrazów litewskich autor w zasadzie stosuje oryginalną pisownię, posługując się znakami litewskiego alfabetu; zachowuje połączenia literowe, które oddają wymowę zgodną z zasadami fonologicznymi języka litewskiego, np. miękka wymowę *ž* w wyrazie *žiedas*. Jedyнным wyrazem zapisanym polskimi znakami graficznymi jest rzeczownik *žynučka* (lit. *žinutė* ‘wiadomość SMS’)⁶. Często jednak widoczna jest niekonsekwencja w zapisie, litewskie przedniojęzykowo-zębowe *l* może być zapisywane po litewsku, np. *klasiokas*, lub z polskim znakiem diakrytycznym, np. *paskoła*. Można przypuszczać, że stosując oryginalną grafikę, autor chce podkreślić przynależność tych wyrazów do języka litewskiego. Język pisany nie pozwala oddać ruchomego akcentu tonicznego wyrazów litewskich, który mógłby być również ewidentnym sygnałem przeskoków kodowych.

Analiza morfo-syntaktyczna wtrąconych rzeczowników litewskich pozwala wyróżnić trzy sposoby ich integracji:

np. zmiany tematu, podsumowania myśli itp. W potocznej polszczyźnie litewskiej B. Seguis [2016, 304–305] notuje w tej funkcji kilka odznaczających się dużą frekwencją jednostek pochodzenia rosyjskiego, np. *koroczje* ‘mówiąc krótko’, *tipa* ‘w rodzaju’.

⁶ Ten wyraz adaptowany jest nie tylko graficznie i fonetycznie, lecz również słowotwórczo za pomocą typowego dla polskich zapożyczeń sufiksu *-ka*: *Na messenger mama napisala žynučka* [R4], *Ja zauważył, że u mnie dużo žynučków* [R17].

Typ 1. Integracja rzeczownika litewskiego pod względem składniowym (rzeczownik występuje w formie gramatycznej wymaganej przez polski kontekst składniowy) oraz morfologicznym (kategorie gramatyczne są wyrażone za pomocą polskich morfemów gramatycznych), np.:

- (1) *Tam stało koło dwudziestu uczni, wsie moje klasiokasy* [R5]⁷ (lit. klasiokas ‘kolega z klasy’), pol. M. lmn. -y.
- (2) *Zobaczymy się na płotasio* [R1] (lit. plotas ‘impreza w mieszkaniu’), pol. Msc. lp. -’e.
- (3) *Robczik żył koło samego žiedasa* [R4] (lit. žiedas ‘pętla autobusowa/trolejbusowa’), pol. D. lp. -a.
- (4) *I paskoły ni jak nie może dostać* [R10] (lit. paskoła ‘pożyczka’), pol. D. lp. -y.
- (5) *My poszli koło rzeki, obok dailioški* [R3] (lit. dailioškė, pot. Dailės akademija ‘Akademii Sztuk Pięknych’), pol. D. lp. -i.

Typ 2. Integracja rzeczownika litewskiego pod względem składniowym (rzeczownik występuje w formie gramatycznej wymaganej przez polski kontekst składniowy), brak adaptacji morfologicznej (kategorie gramatyczne są wyrażone za pomocą litewskich morfemów gramatycznych):

a. uwzględnienie charakterystycznego dla polszczyzny synkretyzmu B. = M., np.:

- (5) *Trzeba podnosić swój lygis finansowy* [R1] (lit. lygis ‘poziom’).
- (6) *Trzeba było jakoś odnowić santykiiai* [R17] (lit. santykis ‘relacja’), lit. M. lmn. -ai.
- (7) *Ja włączył komputer i zaczął szukać skelbimai* [R1] (lit. skelbimas ‘ogłoszenia’), lit. M lmn. -ai.
- (8) *Ja pojechał do Akropolu rozdawać skrajutės* [R1] (lit. skrajutė ‘ulotki’), lit. M. lmn. -ės.

b. dostosowanie formy litewskiej pod względem kategorii liczby i przypadka, np.:

- (9) *Po drugie w trolejbusach rzadko bywają mienty z psami, które wywąchują narkotines medžiagas* [R10] (lit. medžiaga ‘substancja’), lit. B. lmn. -as.
- (10) *Pula popadła w ekran telewizora, na którym kręciła się reklama kelionės do Dubaju* [R15] (lit. kelionė ‘podróż’), lit. D. lp. -ės.

Typ 3. Integracja składniowa za pomocą wyrazów służbowych, brak adaptacji morfologicznej (rzeczownik ma postać słownikową mianownika, przestrzegana jest tylko zgoda semantyczna pod względem liczby), np.:

⁷ W dokumentacji litera jest skrótem tytułu powieści, liczba natomiast wskazuje na rozdział, z którego pochodzi przykład.

- (11) *Tam koło TV Bokštās byla taka kitajska zabiegawka* [R10] (lit. TV Bokštās ‘wieża telewizyjna’)
- (12) *To, cziju, można zaliczyć do nenumatytos išlaidos* [R1] (lit. išlaida ‘wydatek’), lit. M. lmn. -os.
- (13) *Mama poszła do svetainė* [R4] (lit. svetainė ‘pokój gościnnie’).
- (14) *Na jej skrajutės było dużo kolorowych figurek geometrycznych* [R1] (lit. skrajutė ‘ulotka reklamowa’), lit. M. lmn. -ės.

Wyróżnione typy reprezentują różny stopień integracji litewskich rzeczowników do struktury składniowej języka polskiego: od pełnej integracji gramatycznej (typ 1.) do całkowitej niezależności morfologicznej (typ 3.). Typ 2. przedstawia częściową integrację — wyrazy litewskie podporządkowują się wymaganiom polskiej składni rządu i zasadom synkretyzmu fleksyjnego, jednak kategorie gramatyczne wyrażane są za pomocą litewskich końcówek.

Możemy dostrzec, że w przypadku wyrazów litewskich istotne znaczenie dla adaptacji morfologicznej ma ich struktura gramatyczna, która sprzyja ich włączeniu do odpowiednich modeli fleksyjnych języka polskiego lub staje temu na przeszkodzie. Litewskie rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone końcówką *-is, -as, -us* (przykłady 1–3) odmieniają się według wzorca odmiany rzeczowników twardotematowych rodzaju męskiego, natomiast rzeczowniki zakończone końcówką *-a* — według odpowiedniego paradygmatu deklinacji żeńskiej (przykład 4). Natomiast litewskie rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na *-ė* (w wymowie wąskie e) nie mają w polszczyźnie analogicznego wzorca fleksyjnego i dlatego nie ulegają adaptacji morfologicznej (przykłady 7, 12, 13). Jednakże nawet wówczas, gdy litewskie rzeczowniki zachowują niedostosowaną składniowo i nieprzyswojoną morfologicznie postać słownikową (przykłady 10–13), funkcję składniową przejmują na siebie przyimki rządzące określonym przypadkiem: *koło TV Bokštās; zaliczyć do [...] išlaidos; poszła do svetainė; na jej skrajutės*.

Osobnego omówienia wymaga potocyzm *dailioškė* (przykład 5), który w przytoczonym zdaniu pod względem gramatycznym został utożsamiony z polskimi rzeczownikami żeńskimi zakończonymi sufiksem *-ka*. Nie jest to jednak typowy rzeczownik litewski, tylko slangowy uniwerbizm, którego budowa słowotwórcza ma charakter hybrydalny, ponieważ część leksykalna jest litewska, a formant słowotwórczy *-oškė* jest zlituanizowaną wersją morfemu wschodniosłowiańskiego (por. ros. *-ouka*). Zaadaptowana słowotwórczo struktura tego derywatu w potocznej polszczyźnie na Litwie jest ilustracją daleko posuniętej konwergencji języków w środowisku wielojęzycznym, o której była mowa we wstępie. Można też zauważyć, że częściej adaptuje się morfologicznie pojedyncze leksemy rzeczownikowe, a rzadziej — rzeczowniki wchodzące w skład dłuższych połączeń wyrazowych (por. przykłady 9–11). Wówczas całe wyrażenie zachowuje zazwyczaj postać litewską.

Należy jednakże zaznaczyć, że integracja gramatyczna litewskich wyrazów bynajmniej nie oznacza ich oswojenia w polszczyźnie. Podane w przykładach 1–3 całkowicie zaadaptowane rzeczowniki nie utraciły swojej obcości, ponieważ w części leksykalnej zachowały charakterystyczny litewski morfem gramatyczny *-as*. Są to zatem formy hybrydalne, które w świadomości użytkowników polszczyzny niewątpliwie są odbierane jako litewskie leksemy, do różnie wtrącone do wypowiedzi w określonych celach komunikacyjnych [por. Masojć 2011, 360].

b. Rosyjskie leksemy

Większość wtrąconych rzeczowników rosyjskich stanowią wyrazy nacechowane stylistycznie. Słownictwo pochodzenia rosyjskiego jest obecne w slangu różnych grup etnicznych i pokoleniowych na Litwie, podobnie jak i w całej przestrzeni postsowieckiej. Litewski żargon również w dużej mierze bazuje na zapożyczeniach z języka rosyjskiego [zob. Zaikauskas 2007]⁸. Mimo że w młodym pokoleniu znajomość języka angielskiego jest zdecydowanie lepsza niż rosyjskiego, zwyczaj posługiwania się w dyskursie nieformalnym jednostkami języka rosyjskiego jest nadal żywy. Nagrane w 2010 r. próbki swobodnych wypowiedzi mieszkających w Wilnie nastolatków (15–17 lat) litewskiego pochodzenia pokazują, że liczba użytych w różnych celach pragmatycznych wtrętów rosyjskich jest prawie 6 razy większa niż angielskich [zob. Vyšniauskienė 2012, 145]. Język rosyjski nadal utrzymuje swoje pozycje jako interdialekt w komunikacji i jako element złożonej tożsamości socjokulturowej młodzieży wileńskiej [ibid., 154].

Mimo że rosyjskie elementy leksykalne w powieści autor wprowadza w transliteracji, w wielu wypadkach celowo stara się oddać w zapisie typowe dla języka rosyjskiego i kontrastujące go z polszczyzną cechy fonologiczne, takie jak miękka wymowa spółgłosek *č*, *r*, *d*, *t*, np. *Robczik* (ekspresywna forma imienia *Robert*), *koroczcie* (ros. *короче* ‘mówiąc krótko’), *priwiew* (ros. *привет* ‘cześć’), *dzirik* (ros. *директор*, eks. ‘dyrektor’), *ciem*a (ros. *тема* ‘temat, sprawa’). W języku pisanym nie sposób jest oddać ruchomość akcentu rosyjskiego, można jednak ujawnić jego skutki, zmieniając w sylabach nieakcentowanych artykulację samogłosek *o* oraz *e*, np. *kaniieszna* (ros. *конечно* ‘oczywiście’). Materiał pisany pozwala przede wszystkim szczegółowo zanalizować właściwości morfo-syntaktyczne rosyjskich rzeczowników włączanych do mowy polskiej, co pozwala wyróżnić trzy sposoby ich integracji.

Typ 1. Integracja rzeczownika rosyjskiego pod względem składniowym (rzeczownik występuje w formie gramatycznej wymaganej przez polski kon-

⁸ Przy przykładach 15–25 zostaną przytoczone zanotowane przez E. Zaikauskasa litewskie odpowiedniki slangowe omawianych wyrazów.

tekst składniowy, choć należy zwrócić uwagę, że składnia rzędu w obu językach często jest zbieżna) oraz morfologicznym i/lub morfonologicznym (kategorie gramatyczne są wyrażone za pomocą polskich morfemów gramatycznych, które mogą powodować typowe alternacje w temacie), np.:

- (15) *Ja zrozumiał, że takich rascanczyków będzie coraz więcej* [11] (ros. пацанчик ‘chłopak’), ros. D. lmn. — пацанчиков, pol. D. lmn. -ów.
(16) *Pieriełomu nie było, ale zaszyć trzeba było* [9] (ros. перелом ‘złamanie’), ros. D. lp. — перелома, pol. D. lp. -u.
(17) *Ja patrzył to na rzeka, to na małaletek* [3] (ros. малолетка ‘nastolatek/nastolatka; dziecko’), ros. D. lmn. — малолеток, pol. D. lmn. -ek. Por. lit. malalėtka.
(18) *Ja skrajutės rozdawał ludziom na stajance* [1] (ros. стоянка ‘parking’), ros. Msc. lp. — на стоянке, pol. Msc. lp. -ce.

Typ 2. Integracja rzeczownika rosyjskiego pod względem składniowym (rzeczownik występuje w formie gramatycznej wymaganej przez polski kontekst składniowy), brak adaptacji morfologicznej (kategorie gramatyczne są wyrażone za pomocą rosyjskich morfemów gramatycznych), np.:

- (19) *Robczik wybrał butelka i postawił przed czuwaком* [1] (ros. чувак ‘chłopak, kolega’), ros. N. lp. — чуваком. Por. lit. čiuvakas [čiuvas, čiuvachas].
(20) *Jednak najbardziej to Robczik nie lubił bamżej i narkamanów* [1] (ros. бомж ‘bezdomy’), ros. D. lmn. — бомжей. Por. lit. bomžas.
(21) *Tam jeszcze dalej za pięć metrów para jego družkow stało* [3] (ros. дружок ‘koleś’), D. lmn. — дружков.
(22) *W zabiegaławkie otworzyli się drzwi* [15] (ros. забегаловка ‘knapra’), ros. Msc. lp. — забегаловке. Por. lit. zabegalovka.

Typ 4. Integracja rzeczownika rosyjskiego pod względem składniowym i adaptacja morfologiczna jest zbędna, ponieważ wymagania syntaktyczne w obu językach są identyczne, a kategorie gramatyczne są wyrażane za pomocą analogicznych morfemów gramatycznych, np.:

- (23) *Ja wziół piwo z chaładzильника* [7] (ros. холодильник ‘lodówka’), ros. D. lp. — холодильника, pol. D. lp. -a.
(24) *Ktoś puszcza jakieś wideo z jakiejś tusowki* [8] (ros. тусовка ‘impreza, zabawa, balanga’), ros. D. lp. — тусовки, pol. D. lp. -i. Por. lit. tūsas [tūsofkė, tusovkė].
(25) *Na atchodach człowiek nic nie chce robić* [4] (ros. отходы ‘złe samopoczucie po zażyciu narkotyków’), ros. Msc. lmn. — на отходах, pol. Msc. lmn. -ach. Por. lit. atchodas [atchodniakas].

Wyróżnione w wyniku analizy morfo-syntaktycznej rosyjskich rzeczowników typy integracji tylko częściowo odpowiadają przedstawionej wcześniej typologii wtrąceń z języka litewskiego. Przede wszystkim należy zaznaczyć,

że rzeczowniki rosyjskie zawsze są zintegrowane składniowo, występują w formie przypadku wymaganego przez składnię zdania polskiego. Nie notujemy tu zatem typu 3. Licznie są poświadczone dwa inne typy, różniące się na poziomie morfologicznym. Typ 1., w którym gramatyczna kategoria przypadku jest wyrażona za pomocą polskich morfemów, ilustrują przykłady 11–14, typ 2., w którym do zdania polskiego wtrąca się rosyjskie formy gramatyczne — przykłady 15–18. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wyrazami zaadaptowanymi morfologicznie, w drugim — pozostawionymi bez adaptacji fleksyjnej. Przy czym adaptacja może polegać nie tylko na substytucji morfemów gramatycznych, lecz również na charakterystycznej dla polszczyzny alternacji spółgłosek: e : ø (przykład 13), k : c (przykład 14). Formy bez alternacji morfonologicznej należy traktować jako niezaadaptowane (przykład 18). W przypadku rzeczowników pochodzących z języka rosyjskiego typologię należy uzupełnić o jeszcze jedną grupę przykładów (typ 4.), w których integracja jest zbędna, ponieważ wymagania składniowe, jak i morfemy gramatyczne w obu językach są identyczne.

Budowa morfologiczna rzeczowników polskich i rosyjskich jest tak podobna, że w zasadzie każdy leksem z łatwością można włączyć do odpowiedniego paradygmatu odmiany rzeczowników w języku polskim. Jednakże w odróżnieniu od języka litewskiego, w którym rosyjskie elementy leksykalne zawsze ulegają adaptacji morfologicznej, ujawniającej się już w mianowniku, por. lit. *bomžas, tusovkė*, w slangu polskim zastosowanie tego zabiegu lub jego pominięcie wydaje się kwestią przypadku lub indywidualnych przyzwyczajęń językowych. Można zauważyć, że pewne formy autor stosuje w stylizacji dość konsekwentnie, np. D. lmn. *bomżej*, inne zaś pojawiają się wariantywnie — raz w postaci zaadaptowanej, innym razem oryginalnej. Można przypuszczać, że również sam slang cechuje wielka dowolność pod tym względem. Możemy też zauważyć, że adaptacja morfologiczna nie zawsze idzie w parze z adaptacją fonologiczną, ponieważ jednostki przyswojone fleksyjnie w części leksykalnej zachowują obce cechy fonologiczne, które autor oddaje za pomocą obcych dla polszczyzny połączeń graficznych, np. *pacanczików, pierielomu*.

4. Wnioski

1. W powieści *Robczik*, której autor, opierając się na własnym doświadczeniu językowym i bezpośredniej obserwacji wileńskiej subkultury, zastosował stylizację środowiskową, wyraźnie widzimy tendencję do integracji składniowej rosyjskich i litewskich rzeczowników. Realizuje się to jednakże w różny sposób, w wyniku analizy wyodrębniono 4 typy integracji morfo-syntaktycznej, różniące się stopniem adaptacji morfologicznej. Adaptacja litewskich rzeczowników w dużym stopniu jest uzależniona od ich struktury morfologicznej. Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę oraz samo-

głoskę *-a*, np. *plotas*, *paskola*, z łatwością dostosowuje się do odpowiednich polskich wzorców odmiany. Gdy budowa morfologiczna staje temu na przeszkodzie, integracja składniowa odbywa się za pomocą litewskich form gramatycznych lub przyimków rządzących określonym przypadkiem. Mimo że bliskość genetyczna i morfologiczna pozwala rzeczowniki rosyjskie bez przeszkód włączać do odpowiednich paradygmatów fleksyjnych polszczyzny, w języku powieści często występują one bez adaptacji morfologicznej. Można przypuszczać, że w tym środowisku wielojęzycznym rosyjskie formy gramatyczne brzmią nie tylko zrozumiale, lecz również dość swojsko. Wybór formy zatem jest skutkiem spontanicznej decyzji lub indywidualnych przyzwyczajeń.

2. Analiza materiału skłania do wniosku, że adaptacja fleksyjna wyrazów wtrąconych pełni tylko doraźną funkcję składniową, lecz nie świadczy o stopniu przyswojenia leksemu w lokalnej polszczyźnie, np. litewskie rzeczowniki zakończone na *-as*, *-is* zwykle włącza się do paradygmatu deklinacji męskiej. W wyniku tego zabiegu jednak powstają formy hybrydalne zawierające dwie końcówki z różnych języków, np. *na plotasie*. W takich formach litewskie morfemy *-as*, *-is* zaczynają pełnić nie funkcję gramatyczną, lecz identyfikacyjną — sygnalizują przynależność tych leksemów do języka litewskiego. Wcale nie przypominają one utrwalonych w polszczyźnie litewskiej zapożyczeń, które zawsze ten element fleksyjny traciły, np. *rojst* (lit. *raistas*) czy *świren* (lit. *svirnas*).
3. W tekście powieści dominuje spontaniczne mieszanie języków, które jest stylistycznym wyróżnikiem slangu polskiego na Litwie, choć część rosyjskich i litewskich leksemów zdążyła zapewne wtopić się do odmiany regionalnej języka. Odróżnienie jednakże zapożyczeń od przełączania kodu w warunkach bieglej znajomości różnych języków na podstawie kryterium integracji morfo-syntaktycznej jest zawodne, ponieważ adaptacji morfologicznej ulegają także sporadycznie wtrącone jednostki obcojęzyczne. Aby odpowiedzieć na postawione w tytule artykułu pytanie, należy wziąć pod uwagę również inne wskaźniki. Jednym z nich może być płaszczyzna fonetyczno-fonologiczna, która w powieści czasami była sygnalizowana graficznie (zmiana artykulacji samogłosek nieakcentowanych, charakterystyczna wymowa spółgłosek miękkich). W przypadku języków blisko spokrewnionych fonetyka może być bardziej istotna w rozgraniczeniu zapożyczeń i przełączania kodów niż morfologia.

Literatura

AUER, P., 1999. From Code-switching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech. *The International Journal of Bilingualism*, 3, 309–332.

AUER, P., 2007. The monolingual bias in bilingualism research, or: why bilingual talk is (still) a challenge for linguistics. In HELLER, M. (ed.). *Bilingualism: A social Approach*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 319–340.

BAKER, C., WRIGHT, W. E., 2017. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters.

DAWLEWICZ, M., 2000. *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie (na podstawie badań ankietowych)*. Warszawa: Elipsa.

GEBEN, K., 2003. *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.

KRASOWSKA, H., 2020. *Języki mniejszości. Status, prestiż, dwujęzyczność, wielojęzyczność*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej, Uniwersytet Warszawski.

MASOJC, I., 2021. Zróżnicowane współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich. In MASOJC, I., SOKOŁOWSKA, H. (ed.). *Tożsamość na styku kultur*, t. 4. Kraków: Księgarnia Akademicka, 117–133.

MASOJC, I., 2011. Wielojęzyczność Polaków litewskich. Wtręty obcojęzyczne jako wyznaczniki interferencji kulturowej w środowisku wieloetnicznym. In NYCZ, R., MIO-DUNKA, W., KUNZ, T. (ed.). *Polonistyka bez granic*, t. 2. *Glottodydaktyka polonistyczna — współczesny język polski — językowy obraz świata*. Kraków: Universitas, 351–362.

MATRAS, Y., 2009. *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.

MUYSKEN, P., 2000. *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.

RIEGER, J., 2019. *Język polski na Kresach*. Warszawa: Wydawnictwo DIG.

SÉGUIS, B., 2016. Post-Soviet multilingualism: Code-switching in the Polish community in Lithuania. In SLOBODA, M., LAIHONEN, P., ZABRODSKAJA, A. (ed.). *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries*. Frankfurt am Mein: Peter Lang, 293–215.

SĘKOWSKA, E., 2010. *Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

SMUŁKOWA, E., 2010. Integracja języków na pograniczu białorusko-polsko-litewskim i jej konsekwencje dla teorii zapożyczeń. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, zesz. LXVI, 97–109.

SOKOŁOWSKA, H., 2004. *Wielojęzyczność a umiejętności komunikacyjne uczniów szkół polskich na Litwie*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.

TESCH, S., HENTCHEL, G., 2009. Pereklyuchenie kodow w trasyanke (nekotorye kolichestvennyye nablyudeniya). In RUDENKO, E. N. (red.). *Slavyanskije yazyki : aspekty issledowaniya: Sbornik nauchnyh statej*. Minsk: Izdatelskij centr BGU, 209–215. = ТЕШ, С., ХЕНЧЕЛЬ, Г., 2009. Переключение кодов в трясянке (некоторые количественные наблюдения). In РУДЕНКО, Е. Н. (ред.). *Славянские языки : аспекты исследования. Сборник научных статей*. Минск: Издательский центр БГУ, 209–215.

VYŠNIAUSKIENĖ, I., 2012. Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieškos. *Kalbotyra*, 64(3), 140–157.

ZABRODSKAJA, A., VERSHIK, A., 2014. Morphology of Estonian items at the interface of Russian-Estonian language contact data. *Sociolinguistics Studies*, 8(3), 449–474.

ZAİKAUSKAS, E., 2007. *Lietuvių žargono žodynėlis. Kalbos paribiai ir užribiai*. Vilnius: Alma littera.

Irena Masojć, doktor nauk humanistycznych, docent w Katedrze Nowoczesnych Dydaktyk Akademii Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego.

Irena Masoit, Doctor of Humanities, Associate Professor in Department of Modern Didactics in Education Academy at Vytautas Magnus University.

Irena Masoit, humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos Moderniųjų didaktikų katedros docentė.